

ZAPADNONOVOŠTOKAVSKE NAGLASNE TENDENCIJE U HIDRONIMIMA I ANTROPONIMIMA

Stjepan Vukušić

Naglašavanje kao svojevrsna prirodna ondulacija fonema, kao ojezgrivanja različitih jezičnih jedinica, duboko je supripadno određenom jezičnom ustrojstvu i zato slabo podložno volutarizmima. Stoga ono što je u naglašavanju bitno po organskom razvoju na temelju startnojezičnog ustrojstva i unutarnje koherencije, npr. za hrvatski književni jezik naglasci *těći—pòteći, těkla—pòtekla; vŭći—pòvŭći, vŭkla—pòvŭkla; zàželim, prètřpim; vrážji; kròtka, krásna; dŭžimo* itd. — to uglavnom nije prijeporno s gledišta toga jezika. Posrijedi su ishodi prozodijske evolucije koja se davno smirila. I takvi se naglasci, doduše, mogu činiti neobičnima, ali samo s gledišta drugoga ustrojstva i drugačije koherencije. Međutim, kad su posrijedi živi tokovi, pomicanje čelne crte prozodijske evolucije, onda se javljaju neslaganja i s gledišta uglavnom istog ustrojstva jer svi dijelovi žive osnovice nisu podjednako daleko odmakli. Čak i onda kad u dvama dijelovima i postoje istovjetne naglasne tendencije, teško se prihvaća različita mjera dosega u korpusu.

Zbog naravi teme ovog skupa,* za nas dolazi u obzir samo razmatranje posljednje skupine pojava, tj. pomicanja u okviru žive prozodijske evolucije, i to u imenica.

Danas znademo da novoštokavski govori u svom višestoljetnom postojanju manje ili više iskušavaju i nalaze nove razvojne putove i u naglašavanju, tj. imaju i svoju prozodijsku evoluciju. Sve one naglasne pojave što su nam u zapadnonovoštokavskim govorima ikavaca, i ne samo u njima, poznate kao analogijski naglasci, kao nepreinačeni likovi, kao gubljenje zanaglasnih dužina i drugi pomaci u sustavu čine jedinstveno polje inovacije u pravcu rasterećivanja, pojednostavljivanja novoštokavskoga naglasnog sustava. Ali, to rasterećivanje ne treba shvatiti kao puko pojednostavljivanje, kao gubitak izražajnosti, gubitak razlikovne moći sustava. Bitnu tendenciju rasterećivanja sustopice prati čuvanje funkcionalne moći. Štoviše, ova se na različite načine i pojačava. Ako, naime, imenice jedinice *dār* imaju u množini izjednačene naglaske, npr. *dārovi—dārōvā—dārovima—dārove* time nije izgubljeno ništa od razlikovne moći jer su oblici kategorijski zajamčeni nastavcima ili zanaglasnim dužinama; ako se kaže *na kāmenu*, onda je oblik uposebljen prijedlogom itd. Međutim, tamo gdje postoje sadržajne razlike u okviru jednakih segmenata, one se u načelu izrazno predstavljaju prozodijskom razlikom, npr. *pět korākā* (mjera) : *zvŭk tvōjih kōrākā* (samo genitiv množine) ili u *pōglědu joj tŭnjā rādōst* : *ŭ tom pōglědu nēće biti zāprekē* itd.

Kao dio rječničkoga blaga određenog jezika, hidronimi, antroponimi i uopće vlastita imena, moglo bi se reći, brže i dosljednije od apelativa pro-

* Izlaganje na IV. jugoslavenskoj onomastičkoj konferenciji u Portorožu.

vode inovacijske tendencije naglasnoga sustava. »Onimi, rasterećeni leksičkog značenja, prvi popuste pritisku inovacije«,¹ kaže Petar Šimunović.

Temeljni je oblik rasterećivanja prozodijskog sustava dokidanje naglasnih alternacija. Kao apelativi *òčnjāk—òčnjāka, vùčjāk—vùčjāka* naglasno se ponašaju i vlastita imena *Nòvāk—Nòvāka, Kòvāč—Kòvāča, Vùčjāk—Vùčjāka, Zèčjāk—Zèčjāka* pa i *Lònčār—Lònčāra*. Što je očitiya jezična svijest da se radi o vlastitom imenu, to je manja sklonost prema alternaciji. Čestota antroponima *Nòvāk—Nòvāka* udružena s njegovom otpornošću prema alternaciji to dobro potvrđuje. A da je u ovoj skupini imenica doista posrijedi napuštanje intersilabične alternacije kao inovacijski proces, to pokazuju usporedni apelativi vlastitim imenima: *nòvāk—novāka : Nòvāk—Nòvāka, kòvāč—kovāča : Kòvāč—Kòvāča* itd.

Pitanje je radi li se o napuštanju endosilabične alternacije u apelativima *čèšalj—čèšlja, svèkar—svèkra* i u imenu *Pètar—Pètra*. Ipak, na mogućnost da je nekoć bar koja imenica i u zapadnih novoštokavaca mogla imati preinaku Daničićeva tipa² *Pètar—Pètra* upućuju tvorenice od tog imena sa sporim naglaskom: *Pètrovdān, pètrovski* i *Pètrović*. Ipak ne treba zaboraviti da je, prema podacima Milana Mogušā,³ u današnjem senjskom govoru, dakle idiomu velike starine, *čèšalj—čèšlja*, tj. nema preinake. Prema tome, u ovoj skupini riječi koja u Daničića predstavlja poseban naglasni tip, možemo za današnju zapadnu novoštokavštinu potvrditi samo to da nema alternacije. No ostaje činjenica da je već i samo nepostojanje posebnoga naglasnog tipa sa samo tri riječi bar u duhu veće jednostavnosti sustava.

S naglasnom jedinicom *Ivan* ujednačena su u zapadnim novoštokavskim govorima ikavaca i imena *Miloš, Uroš*, tj. nemaju alternacije i imaju genitiv jednine: *Miloša, Uroša* kao *Ivana*, a po Daničiću ta imena idu u tri različita naglasna tipa, od kojih su dva s unutarlogovnim preinakama: *Uroš—Uroša* i *Uroš—Uroša*. Samo stilističko ustrojstvo u kojem je genitiv *Milòša* i prezimena *Milòšević, Urošević* dopuštaju mogućnost nekadašnjih alterniranih likova i u mlađem ikavskom dijalektu. I ovdje valja istaći da je ta nealterniranost u zapadnom novoštokavskom naglašavanju ikavaca također u prilog jednostavnijim naglasnim likovima.

U zapadnim se novoštokavskim govorima ikavaca snažno očituje pretežnost, štoviše ekspanzija nepreinačljivosti naglasnih jedinica, npr. *srèbrnjāk : srebinjāk*. Bosanski ikavac primjerice imena *Kārlobāg, Zāvīžān*, za koja je malo dotad čuo, unosi u svoj sustav u takvu prozodijskom liku iako podgorski novoštokavski ikavci govore *Karlòbāg, Zavīžān*. Ali ovi drugi također govore *Mèdulīn, Dāruvār, Ōgulīn, Vāraždīn*, a to znači da šire jedinicu *īmenjāk*, a ne *pomòcniĳ* ili *Karlòbāg*. Tako naglasni sustav jedna naglasna ponašanja dovodi do ekspanzije, a druga suzuje, a to znači da i plodnost—neplodnost drži u službi rasterećivanja. Sad postaje shvatljivo zašto je *Adam—Adama : Adām—Adāma, Pètrić—Pètriča : Pètrić—Pètriča, Bògdān—Bògdāna : Bògdān—Bògdāna, Jākòv—Jākova : Jākòv—Jākòva, Jādrān—Jādrāna : Jādrān—Jādrāna, òceān—òceāna : oceān—oceāna* itd. U jednostav-

¹ Problemi u jugoslavenskoj onomastici, zbornik Prva jugoslovenska onomastička konferencija, ČANU, Titograd, 1976, str. 190.

² Đuro Daničić: Srpski akcenti, Beograd—Zemun, 1925, str. 34.

³ Današnji senjski govor, Senjski zbornik, III, Gradski muzej, Senj, 1966, str. 64.

nom prozodijskom liku antroponima *Adam, Pètrić, Bògdan, Uroš* itd. treba vidjeti utjecaj pretežnog prozodijskog lika dvosložnih osobnih imena na suglasnik kao što su *Ivan, Jòsip, Milan, Dràgan, Vlàdan, Filip, Màrtin, Màtan* itd. Tipovi s alternacijama postoje dakako i u zapadnim novoštokavskim govorima: *òràč—oràča, m̀rkòv—mrkòva, pomòćnik—pomoćnika*, ali su oni, kako se vidi, na području vlastitih imena uzmakli. Premda su pojedini primjeri imena unutar nepreinačljivih tipova vrlo stari ili su se čak razvili izravno iz prednovoštokavskih likova, opet valja pretpostaviti da je bilo dubletnih likova s preinakama kojima je tendencija rasterećivanja pomalo zatvarala razvojne putove. Što se tiče tih procesa u najnovije vrijeme, držim da u njima ne sudjeluju samo novoštokavski ikavci ni samo štokavci nego i govoritelji drugih naših narječja u okviru jedne šire autonomne prozodijske svijesti.

S naglasnonormativnog i razvojnog gledišta zanimljivi su u zapadnom novoštokavskom naglašavanju i prozodijski likovi: *Měđmūrje, Pòdunāvlje, Pòmòrāvlje, Pòvardārje, Srědozěmlje*. Svi ti toponimi, nastali od hidronima uglavnom prefiksarno-sufiksarnom tvorbom, imaju prema Pravopisu iz 1960. godine⁴ spori naglasak na drugom slogu, samo je uz *Podūnāvlje* navedeno kao drugi lik i *Pòdunāvlje*. U govorima mlađeg ikavskog dijalekta postoje obje takve naglasne jedinice: *vijalište* i *duvānište* (književno: *duhānište*), ali je očito da je prva u ekspanziji, a druga na uzmaku. To bi se moglo objasniti činjenicom da je, u duhu rasterećivanja naglasnog sustava, prevaga jedinice *srěbrnjāk* nad jedinicom *sreb̄injāk* uzdrmla slijed: spori naglasak i neposredno za njim zanaglasna dužina, jer upravo takav slijed polaznog oblika najviše i izaziva alternacije. Tako je onda došlo i do prevage jedinice *vijalište* nad jedinicom *duvānište*. No čini se da razvoj nije stao ni na tome nego je došlo i do općeg uzmicanja sporog naglaska iz srednjih slogova prema početku riječi, gdje se onda ostvaruje brzi naglasak: *èkonomski, pèdagoški, istodoban, istovremenòst* itd. Ako i ne bismo uvijek na razini norme prihvatili baš sve slične pomake, neprijeporna je takva tendencija. U njoj uz novoštokavce i druge štokavce sudjeluju govoritelji svih naših dijalekata. U osnovi je takvih pomaka, čini se, jezična ekonomija, praćena težnjom da se očuva i izražajnost sustava. Do pomaka medijalnog sporog naglaska ne dolazi u onim slučajevima gdje se takav naglasak usustavio po kakvu tvorbenom pravilu: u imperativu: *porèci, donèsi*; u apstraktnim imenicama na *-òća, -ota, -ina*: *skupòća, ljepòta, širina*; u pridjeva na *-iv, -lživ*: *nepogrěšiv, razgovòrlživ*. Spori se ne pomiče ni u infinitivu: *opsòvati, kupòvati* itd.

I pokrata je u dugoj množini, npr. *slāpovi* prema *slápovi*, jedno od obilježja zapadne štokavštine. Ta će pojava biti dosta stara jer, prema podacima Stjepana Ivšića,⁵ u posavskom je govoru, koji čuva veliku starinu: *stānovi* pored *stānovi* i samo *klāsovi, listovi* itd. Ipak govori mlađeg ikavskog dijalekta u nešto dubljoj unutrašnjosti poznaju i *slāpovi, hvátovi* i tako još pokoji primjer.

⁴ Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika, Matica hrvatska—Matica srpska, Zagreb—Novi Sad, 1960.

⁵ Današnji posavski govor, RAD, 196, Zagreb, 1913, str. 224.

U zapadnijim bi se novoštokavskim ikavskim i ijekavskim govorima moglo uočiti širenje dugosilaznog na štetu dugouzlaznog naglaska u dvosložnih vlastitih imena: *Brânko, Mârko, Mîrko, Slâvko*, ali sigurno postoje, bar u dalmatinskim i zapadnohercegovačkim novoštokavskim govorima ikavaca, i likovi *Mîrko, Zdrâvko* itd.

U mlađem se ikavskom dijalektu opaža i to da s antroponimima uzmiče prenošenje naglaska: *po Ânku, za Îvku, do Brânka* itd.

Obrađeni slučaj i primjeri navode na zaključak da vlastita imena uopće, a među njima hidronimi i antroponimi posebno, bolje nego apelativi provode i čuvaju inovacijske procese u naglasnom sustavu. Možda su gdjegdje upravo vlastita imena, utvrdivši koju od navedenih tendencija, dala poticaj i drugim riječima.

Također se može vidjeti da tendenciju rasterećivanja naglasnog sustava i u ovom dijelu rječničkoga blaga prati težnja za jačanjem nužne razlikovnosti u okviru jednakih segmenata. Naime, napuštanjem preinake u antroponimima dobili smo novu opreku: *nôvâk—novâka* prema *Nôvâk—Nôvâka, kôvâč—kovâča* prema *Kôvâč—Kôvâča* itd. To onda vrijedi i za pridjeve: *novâkov* prema *Nôvâkov, kovâčev* prema *Kôvâčev, pa i Pêtrova dâna* (o blagdanu) prema *Pêtrova dâna* (tj. dana bilo kojeg Petra).⁶

Sve su te pojave utoliko važnije što prema njima mora zauzeti stav i naglasna norma u okviru pitanja o alternacijama uopće.

U prozodijskoj je evoluciji supostojanje dviju varijanata uvijek takvo da je jedna arhaičnija, a druga novija. Ima podosta hrvatskih narodnih govora (slavonskih i bosanskih) sa znatnim brojem preinaka, a ima opet i veliki broj govora (štokavskih ikavskih govora u Hrvatskom primorju, Lici, Dalmaciji i zapadnoj Hercegovini, a također i ijekavskih štokavskih govora u Baniji i Kordunu) s inoviranim, tj. u morfologiji s naglasno nepromijenjenim likovima. Na takvoj su osnovici moguća dva krajnja gledišta: jedno koje se usmjerava prema većoj naglasnoj arhaici i drugo što ide do kraja s tendencijama sustava. Nijedno od tih gledišta ne bi bilo dobro jer su, po svemu se čini, brojna dubletna rješenja u ovom dijelu sustava naša neminovnost. Pritom dakako treba voditi računa o čestotnim odnosima u uporabnoj normi. Naime, jedni su likovi već široko ušli na vrata budućnosti, a drugi su još uvijek živa stvarnost, rubno čak i u onim narodnim govorima koji su najdalje odmakli u prozodijskoj evoluciji.

Prema tome, u ovom je dijelu koji se ne temelji na odrednicama jezičnog ustrojstva srednje rješenje najpovoljnije jer će biti podjednako blisko krajnjim točkama i omogućiti na razini norme naglasno sudioništvo većine, podjednako komunicirajući s jučerašnjicom i sutrašnjicom.

Pri zauzimanju normativnog stava o nealterniranim i alterniranim likovima bit će uvijek potrebna dodatna mjera suptilnosti kad se bude radilo o vlastitim imenima.

⁶ Primjeri iz navedenog Pravopisa: *Nôvâk* (prezime); *Kôvâč, Kôvâčev; Kônčâr, Kônčârov* i *Kônčârev* također potvrđuju, samo u drugom obliku, tendenciju razlikovanja antroponima i općih imenica. Ti naglasni likovi uspoređeni s likovima ovog članka (u kojih nije promijenjen naglasak, već samo dokinuto alterniranje) pokazuju da proces usustavljiivanja naglaska u antroponima nije doveden do kraja ni u krugu djelovanja rečene tendencije, ali je već sada jasno da se pri normiranju ne može ostati isključivo pri alterniranim likovima u antroponima, kao što su npr. *Novâka, Kovâča, Lončâra* itd. Dakako, ni ovim se likovima ne može poreći valjanost jer su potvrđeni u živoj zapadnonovoštokavskoj osnovici.

Sažetak

Stjepan Vukušić, Pedagoški fakultet, Rijeka

UDK 801.612:801.55:808.62, izlaganje 15. listopada 1981. na IV. jugoslavenskoj onomastičkoj konferenciji u Portorožu, primljeno za tisak 20. studenoga 1981.

In diesem Beitrag wird erklärt, wie die allgemeine Entlastungstendenz der westlichen neuštokavischen Akzentuierung der Ikaver von der Akzentuierungsdifferenziation der Hydronimie und Personennamen einerseits und der Appellative andererseits begleitet wird, z. B. *nòvák*—*nováka* : *Nòvák*—*Nòvaka*. Diese Fragen sind auch für die Norm der kroatischen Schriftsprache wichtig.

PITANJA I ODGOVORI

O NAGLASKU RIJEČI

VJESNIK, RJEČNIK

Na nedavnom sastanku raznih stručnjaka zainteresiranih za terminološka pitanja razgovaralo se o terminološkim rječnicima nekih struka i o terminološkim rječnicima uopće, ali razgovor se bio na čas prekinuo zbog naglasaka same riječi *rječnik*. Neki od nazočnih lingvista izgovarali su u diskusiji *rjèčnik*, *rječnika*, *rječniku* itd., dakle onako kako svi naglašujemo npr. riječ *vòjnik*. Iznoseno je mišljenje da je takav naglasak neobičan, a ujedno je napomenuto da je u riječi *vjesnik* ista nedoumica. Mnogi smatraju da je uobičajen akcent *rjèčnik*, *vjèšnik*, *rjèčnika*, *vjèšnika*, kako se, navodno, izgovara i riječ *liječnik*. Jedan od sudionika zatražio je od lingvista da kažu kako treba naglašavati riječ *rječnik*.

U naglašivanju riječi *rječnik*, *vjesnik* zaista vlada stanovita pometnja, ali za riječ *liječnik* to se ne bi moglo reći. Ona se ponaša kao sve riječi s dugim ijekavskim jatom pod dugosilaznim naglaskom: izgovaramo li je s dvosložnim jatom, naglasit ćemo *liječnik*, uzmemo li uobičajeniji i znatno češći jednosložni izgovor, s diftonškim jatom, naglasit ćemo *liječnik*. O izgovoru dugoga jata posebno je pisano u 20. godištu *Jezi-*

ka pa se na tome nećemo zadržavati. Očito je dakle da se riječ *liječnik* ne izgovara **ljèčnik*, onako kako mnogi zaista izgovaraju riječi *rjèčnik* i *vjèšnik*, inače bismo dobili izgovor **ljèčnik*, jer se *l i j* u domaćim riječima uvijek stapaju u glas *lj* (u stranima uglavnom također, ali to je već druga tema). Ostaje, prema tome, da vidimo kako se naglašuju riječi *rječnik* i *vjesnik*.

Sigurno je samo jedno: ne izgovaraju se kao *liječnik*, inače bismo morali pisati **riječnik*, **vijesnik* (bez obzira na to izgovarali dugi jat dvosložno ili jednosložno). Akcentuirani rječnici daju razne naglaske, a najveći se izbor nalazi u rječniku Pravopisa iz 1960: *rjèčnik*, *rječnika* i *rjèčnik*, *rjèčnika* i *rjèčnik*, *rjèčnika*, *vjèšnik*, *vjèšnika* i *vjèšnik*, *vjèšnika* i *vjèšnik*, *vjèšnika* i *vjèšnik*, *vjèšnika*. Mislim da su to zaista sve mogućnosti što dolaze u obzir pa će biti dobro da ih razmotrimo.

Neobično je malo što je za *rječnik* dan na prvome mjestu akcent *rjèčnik*, a za *vjesnik* naglasak *vjèšnik*. Za tu razliku nema nikakva razloga, te su dvije riječi po svemu jednake. Napravljene su od pridjevâ prema riječima *riječ* i *vijest*, kojima je naglasak nesumnjiv: *riječ* (*rjèč*), *vijest* (*vjèst*), s nepromijenjenim akcentom u genitivu *riječi*, *vijesti*.